

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 323.21:316+342.5

Заверуха М.М.

аспірант

Львівського регіонального

інституту державного управління

Національної академії державного управління

при Президентові України

ФАКТОР КОРУПЦІЇ В ПРОЦЕСАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті досліджено особливості корупції як основи тіньової економіки, проаналізовано їх взаємозв'язок і доведено, що корупція і тіньова економіка – взаємообумовлені процеси, які породжують один одного. Показано, що в основі корупції лежить незбалансованість особистих і суспільних інтересів, прагнення отримати надприбутки за мінімізації витрат. Установлено, що корупція в Україні базується на монополізації політичної влади, нерозвиненості демократичних інститутів та громадських організацій.

Ключові слова: корупція, тіньова економіка, державні інститути, види корупції, ринкові механізми.

Заверуха Н.Н. ФАКТОР КОРРУПЦИИ В ПРОЦЕССАХ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТЕНЕВОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

В статье исследованы особенности коррупции как основы теневой экономики, проанализирована их взаимосвязь и доказано, что коррупция и теневая экономика – взаимообусловленные процессы, которые порождают друг друга. Показано, что в основе коррупции лежит несбалансированность личных и общественных интересов, а также стремление получить сверхприбыли при минимизации затрат. Установлено, что коррупция в Украине базируется на монополизации политической власти, неразвитости демократических институтов и общественных организаций.

Ключевые слова: коррупция, теневая экономика, государственные институты, виды коррупции, рыночные механизмы.

Zaveruha M.M. THE FACTOR OF CORRUPTION IN THE OPERATION SHADOW ECONOMY UKRAINE

The features of corruption as the basis of the shadow economy, and analyzes their vzayemozvyazok proved that corruption and the shadow economy – interdependent processes that give rise to each other. It is shown that corruption is at the heart of the imbalance personal and public interests, the desire to obtain profits while minimizing costs. It is established that corruption in Ukraine based on the monopolization of political power, underdeveloped democratic institutions and civil society organizations.

Keywords: corruption, shadow economy, public institutions, types of corruption market mechanisms.

Постановка проблеми. Характерною ознакою функціонування тіньової економіки України є великі масштаби корупційних процесів, які суттєво впливають на характер соціально-економічного розвитку. Як зазначається в Національній антикорупційній стратегії на 2011–2015 рр., схваленій Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1001/2011, корупція в Україні набула ознак системного явища, яке поширює свій негативний вплив на всі сфери суспільного життя, все глибше укорінюючись у повсякденному житті як основний, швидкий та найбільш дієвий протиправний засіб вирішення питань, досягнення певних цілей. Згідно з Рішенням Ради національної безпеки й оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» від 6 травня 2015 р., затвердженим Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, поширення корупції, її укорінення в усіх сферах державного управління, корупційний тиск на бізнес – актуальна загроза національній безпеці країни.

Найбільш негативними наслідками наявності корупції для будь-якої держави є: падіння престижу публічної влади, зниження ефективності державного управління, поширення правового нігілізму, зростання вартості життя, соціальна напруженість. При цьому найбільш схильні до корупції суспільства перехідного типу, до яких належить і українське. Отже, актуальною проблемою постає розробка ефек-

тивних, науково обґрунтованих рекомендацій щодо запобігання та боротьби з корупцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми запобігання та протидії корупції досліджувало чимало зарубіжних та вітчизняних учених. С. Роуз-Аккерман, розглядаючи наявність корупції в різних сферах життя суспільства, вперше запровадила термін «антикорупційний інституціоналізм» [1]. Н.І. Мельник визначає корупцію як соціальне явище [2]. О. Хмара зосередив свою увагу на протидії корупції з боку громадськості [3]. Разом із тим недостатньо досліджується взаємозв'язок корупції з тіньовою економікою та її вплив на соціально-економічну ситуацію загалом.

Мета статті полягає у виявленні особливостей формування та функціонування корупції як основи тіньової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз суті корупції повинен базуватися на визначенні фундаменту цього явища, який ґрунтується на інтересах. Інтереси, будучи причиною, метою і рушійною силою соціального розвитку, здійснюють вирішальний вплив на весь процес розвитку. Більше того, рівень соціального розвитку, крім зовнішніх об'єктивних умов, значною мірою визначається станом збалансування інтересів особистості і суспільства. Найважливішими особливостями інтересів є їх динамічний характер, мінливість, розвиток, при-

чому не обов'язково в прогресивному напрямі. Ще Гельвецій підкреслював, що «...своїми вадами і чеснотами люди зобов'язані винятково різним змінам, яким піддається особистий інтерес». Ця обставина зайвий раз свідчить про необхідність цілеспрямованого формування і розвитку всієї системи інтересів – особистості, суспільства і держави [4, с. 186].

Загалом, мотивом корупції виступає корислива спрямованість – прагнення отримати надприбутки за мінімізацією витрат. В основі такої поведінки лежить психологія людини як біосоціального суб'єкта суспільних відносин. Окрім того, в основі корупційної діяльності часто лежать неформальні відносини (родинні, дружні, статеві) як вираз спонтанних схильностей до взаємного спілкування, кооперації, обміну, які відповідають біологічній та соціальній сутності людини і проявляються у формі традицій і звичаїв. При цьому, як зазначав Є. Гайдар, «чиновник завжди потенційно більш криміногенний, ніж бізнесмен. Бізнесмен може збагачуватися чесно, тільки б не заважали. Чиновник може збагачуватися тільки безчесно» [5].

Корупція в різних країнах проявляється по-різному, її нерідко визначають національні, етнічні, релігійні та правові традиції, що дають змогу ті чи інші дії відносити (чи не відносити) до зловживань, підкупу або продажності. Наприклад, у деяких країнах піднести невеликий подарунок чиновнику на день народження або на свято вважається природною дією, тоді як в інших країнах факт отримання такого подарунка буде сприйматися як грубе порушення норм суспільної моралі.

Корупція – ознака, властива передусім державним органам. В основі корупції будь-якої країни лежать традиційні чинники: монополізація політичної влади, нерозвиненість демократичних інститутів і громадських організацій, традиції такого політичного устрою суспільства, в якому корупція вважається неминучою. Корупція приймає масштабні розміри там, де систематично порушується принцип підзвітності державних органів громадянам країни. Чим далі відстороняється влада від діалогу і відповідальності перед тими, ким вона керує, тим більше умов для виникнення корупції. Ступінь закритості влади й є одним із потужних факторів, що впливають на зростання корупції.

Восьмий Конгрес ООН із попередження злочинності та поведіння з правопорушниками (Гавана, 1990 р.) у Резолюції «Корупція у сфері державного управління» зазначав, що проблеми корупції носять загальний характер і їх згубний вплив відчувається в усьому світі. Аналіз боротьби з корупцією в окремих країнах показує величезний розрив між декларованими принципами рівності всіх громадян перед законом і реальною практикою притягнення до кримінальної відповідальності корупціонерів. Корупція є особливо великою загрозою для держави та суспільства в умовах становлення демократії та формування ринкових механізмів в економічних процесах.

Негативні наслідки функціонування корупції зумовлені такими чинниками:

- *економічними*: корупція негативно впливає на економічні процеси, веде до неадекватного розподілу ресурсів, створює нерівні умови для підприємницької діяльності;

- *зовнішніми*: чим більші масштаби корупції тим, більш негативним є імідж держави в очах міжнародних партнерів;

- *внутрішніми*: корупційні скандали, пов'язані зі зловживанням владою, ведуть до підриву автори-

тету уряду, дискредитації політики, яку він проводить [6, с. 165];

- *соціальними*: зниження якості соціального обслуговування і зростання соціальної нерівності; посилення організованої злочинності, зниження суспільної моралі.

По своїй суті корупція представляє собою складний комплексний феномен, коріння якого пронизують як бюрократичні, так і політичні державні інститути, і являє собою не тільки правову, а й економічну категорію. Саме економічні фактори лежать в основі виникнення та існування корупції, що діють як конкретні соціально-економічні відносини в даних просторово-часових умовах, що формують конкретне соціально-економічне середовище, в якому і проявляється корупція.

Тіньова економіка і корупція тісно взаємопов'язані. По-перше, тіньова економіка може існувати і розвиватися в значних масштабах лише в умовах корумпованості всіх систем державної влади та управління. По-друге, тіньова економіка формує корупційні відносини в усіх тих сферах політики та економіки, від яких залежить її благополучне існування. По-третє, корупція змушує тіньову економіку залишатися в тіні і вести нелегальний бізнес. По-четверте, корупція створює основу для формування нових сфер і видів тіньової економіки.

Саме з корупцією пов'язане широке поширення в Україні таких явищ, коли:

- державна політика прямо диктується приватними і корпоративними інтересами олігархічних груп;
- тіньові доходи становлять основну частину доходів практично всіх чиновників;

- нормою стало ухилення від дотримання законів у всіх сферах діяльності;

- виконавча влада активно використовує тіньові форми мобілізації доходів і стимулювання громадян, бізнесу та нижчестоящих чиновників для досягнення бажаних результатів.

Для України характерні слабкість державних інститутів і тотальна недовіра до них із боку суспільства. Інституціональний аналіз соціально-економічних процесів в Україні дає змогу стверджувати, що державні інституції відчують відповідальність насамперед перед досить вузьким колом осіб олігархічного оточення, а не перед суспільством взагалі. Тому для України характерні тотальна корумпованість держапарату; низька роль права і судової системи, її підпорядкованість тіньовому фінансовому капіталу; створення фінансових кланів, які як покровителі мають представників різних органів державної влади, що розпоряджаються великим капіталом; деградація бюджетної системи і т. п. Сьогодні практично всі державні інституції так чи інакше залучені до функціонування корупційних схем.

У цілому ступінь відповідальності держави за масштаби тіньової економіки і відповідні масштаби збитку можуть бути оцінені за такими напрямками:

- порушення самою державою правових норм, морально-етичних засад суспільства (правове та етичне свавілля);

- тіньові змови держави та її представників з олігархами, які суперечать інтересам суспільства;

- корупція державних чиновників, перетворення державних інститутів у систему, яку можна визначити як корумповану державу;

- непрофесіоналізм державних політиків та їх суб'єктивні помилки і прорахунки в економічній політиці, що стимулюють розвиток вимушеної нелегальної економіки.

Важливим фактором формування корупції в Україні є те, що країна здійснювала ринкову трансформацію не класичного, а інверсійного типу. У класичному варіанті становлення та розвиток ринкової економіки відбуваються еволюційно разом з індустріальним розвитком: від дрібної приватної власності до більшої, від вільної конкуренції до утворення монополій і різноманіття ринкових структур, від вільного ціноутворення до включення механізмів державного регулювання. У ринковій трансформації інверсійного типу все відбувається у зворотному порядку: індустріальне виробництво, сформоване на базі планової системи, вже існувало, але ринкової економіки ще не було. Вона формувалася, переходячи від панування державної власності до приватної та різноманіття форм власності, від директивного планування до розвитку конкуренції, від державного планування цін до вільного ціноутворення.

Інверсійний тип ринкової трансформації та панування ліберальних підходів орієнтуються на саморегулювання ринкової економіки у поєднанні з глобалізацією за умов істотно нижчого рівня економічного розвитку. Україна значно відстає від розвинених країн за рівнем продуктивності праці та водночас суттєво перевищує їх за рівнем ресурсомісткості ВВП. Це призводить до необхідності на основі ринкових законів пристосовуватися до різних фрагментів світової економіки (як сировинний придаток промислово-аграрного типу переважає експорт металу, продуктів хімічної промисловості, зерна та олійних культур). У результаті ваучерної приватизації, що базується не на накопиченні власності в результаті відтворювальних процесів, а на її перерозподілі, економічна влада сконцентрувалася в руках невеликої групи осіб, які використали її для оволодіння політичною владою та перетворилися на олігархів, які паразитують на системі «власність – влада». Інша частина суспільства опинилася без власності та влади, із низькими доходами і неспроможністю вплинути на ситуацію [7].

У цій ситуації держава стає інструментом олігархічних груп, які реалізують за допомогою державного апарату свої приватні інтереси та ведуть постійну боротьбу з іншими групами за власність і контроль над фінансовими потоками. Держава виявляється приватизованою, а демократія – засобом захоплення влади тими, хто має фінансові, організаційні та інформаційні ресурси. У результаті з демонстративним багатством, представленим розкішними замками поблизу великих міст, супердорогими автомобілями та розкішним життям олігархату, межу злиденність, неможливість забезпечити навіть просто нормальне харчування для значної частини населення. За кількістю мільярдів на 100 млрд. дол. ВВП Україна в 2012 р. була першою країною у світі, випереджаючи як розвинені країни зі збалансованою соціальною структурою (наприклад, Швейцарію – майже удвічі, Великобританію – більш ніж удвічі, США – більш ніж удвічі), так і країни з істотним соціальним розшаруванням (наприклад, Бразилію, Індію – більш ніж удвічі, Росію – на 15%) [7].

Для України найбільш значимими видами корупції є:

- хабарництво посадових осіб як отримання незаконної винагороди за виконання або невиконання своїх посадових повноважень;
- привласнення майна всіх форм власності та розкрадання централізованих матеріальних та фінансових ресурсів держави;
- протекціонізм у здійсненні підприємницької діяльності певному обмеженому колу фізичних та

юридичних осіб шляхом надання їм необґрунтованих преференцій, звільнення від оподаткування, отримання кредитів під гарантії уряду, списання боргів комерційних структур перед бюджетом та державними підприємствами тощо.

Сучасний стан соціально-економічного розвитку України зумовлює створення корупційного середовища, у межах якого функціонує тіньова економіка. Як стверджує МВФ, Україна постійно входить у число аутсайдерів країн за темпами зростання економіки: у 2014 р. з падінням економіки на 6,8% – другий найгірший результат у світі (після Лівії), у 2015 р. з –13,4% – третій найгірший результат (після Сьєрра-Леоне та Ємену). За середньорічного курсу 22,0 грн./дол. до 2015 р. номінальний ВВП скоротився до трохи більше \$90 млрд., або \$2 100 на душу населення (з \$4 186 у 2013 р.). Переважно так розвиваються найбідніші держави світу, економіка яких формується за рахунок природних ресурсів і неосвіченої робочої сили [8].

Найбільш суттєвим наслідком наявності корупції в українському соціумі є перешкоди у формуванні національної ринкової економічної системи. Фундаментальною перевагою ринкової економіки є її спроможність забезпечити більш високу ефективність порівняно з планово-адміністративною, краща мотивація підприємців до продуктивної праці, які організовують і контролюють виробничі і фінансові процеси. Підприємництво в Україні своїми коренями пов'язане з підприємництвом у СРСР часів перебудови, яке контролювалося партійною номенклатурою, «червоними» директорами і цеховиками. У подальшому до них приєдналися напівкримінальні спекулянти, і разом вони сформували основу власників великого бізнесу в Україні. Слідом за виробничими підприємствами вони встановили контроль над державним апаратом і політичними партіями, поширивши на них свої поняття і логіку дій. Приватизовані підприємства залишаються для них пасивним джерелом доходу. Цей тип підприємців ефективно вміє використовувати кримінальну, адміністративну та політичну ренту, але не спроможний працювати в конкурентному інноваційному середовищі. Для них «прихватовані» підприємства залишаються пасивним джерелом доходу, як для рантє; межа їх можливостей – це організація і контроль на старих радянських технологіях, видобутку ресурсів та їх первинна обробка.

Одним із ключових аспектів протидії корупції в українському суспільстві є проблема подолання гострих протиріч між старими та новими економічними й соціальними інститутами, досягнення узгодженості та координації цілей та дій суб'єктів соціально-економічної діяльності, взаємної адаптованості різних соціально-економічних груп населення, їх вбудовування в нові моделі економічних відносин. У зв'язку із цим до найвпливовіших факторів людського розвитку в країні, безумовно, належить інституціональний. Якість інституціональної системи в Україні можна охарактеризувати через такі основні характеристики: 1) повнота, цілісність і несуперечливість формально-правового простору, що регламентує соціально-економічну діяльність населення; 2) відповідність формальних норм і правил реальним умовам соціально-економічної діяльності, їх легітимність та мінімальну «ціну підкорення» цим нормам; 3) ефективність державного та громадського контролю над виконанням формальних норм; 4) узгодженість формальних і неформальних норм, а також неписаних поведінкових норм і правил між собою та ефектив-

ність суспільного контролю над їх дотриманням; 5) наявність і вагома роль неформальних поведінкових норм модернізаційної спрямованості та поширеність відповідних їм перспективних соціально-економічних практик; 6) визнання населенням легітимності наявної моделі соціальної стратифікації та відповідність масових соціально-економічних практик населення нормам права [9].

Висновки. Таким чином, аналіз суспільно-політичної та економічної ситуації в Україні засвідчує негативний факт наявності корупції та її вплив на всі сфери життєдіяльності держави і суспільства. Найбільш негативним наслідком існування корупції в Україні є великі масштаби тіньової економіки. Корупція залишається найголовнішою проблемою Української держави. І хоча законодавчо закладено підґрунтя і влада демонструє активізацію боротьби з корупцією, проблема ще далека від вирішення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство: причины, следствия, реформы / С. Роуз-Аккерман ; пер. с англ. О.А. Алякринского. – М. : Логос, 2003. – 343 с.
2. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : [монографія] / М.І. Мельник. – К. : Атіка, 2001. – 304 с.
3. Хмара О. Нові інструменти протидії корупції в арсеналі громадськості – від боротьби з корупціонерами до запобігання корупції / О. Хмара // Громадянське суспільство. – 2010. – № 2(13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277232&mode=thread&order=0&thold=0>.
4. Гельвеций К.А. Сочинения : в 2-х т. Т. 1 / К.А. Гельвеций. – М. : Мысль, 1973. – 647 с.
5. Гайдар Е.Т. Смуты и институты. Государство и эволюция / Е.Т. Гайдар. – СПб. : Норма, 2010. – 280 с.
6. Фрадинський О. Соціально-економічні аспекти корупції в Україні / О. Фрадинський // Світ фінансів. – 2005. – Вип. 2(3). – С. 165–176.
7. Гриценко А. Українське економічне диво, або Куди ведуть реформи / А. Гриценко // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 22.
8. Данилишин Б. Як вивести українську економіку з тіні / Б. Данилишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/opinion/danylyshyn.html>.
9. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : [колективна науково-аналітична монографія] / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.

УДК 330:0.05.332.4

Чудак В.В.
аспірант

*кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету*

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Дослідження і обґрунтування інституційних факторів реалізації конкурентної політики держави українською необхідно, оскільки саме інститути, ступінь їх гармонізації та співвідношення із домінуючою в економіці ієрархією неформальних правил, норм та інших інституцій формують те неповторне, унікальне середовище, де виявляють себе економічні закони. Саме через інститути діє будь-яка державна політика, в тому числі й конкурентна. Водночас інститути як фактори духовного, культурного, ідеологічного та політичного характеру формують зміст конкурентної політики і є тим навколишнім середовищем, яке активно впливає на характер конкурентних відносин в суспільстві.

Ключові слова: інституційне середовище, інститут, інституція, конкурентна політика держави, конкуренція.

Чудак В.В. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА РЕАЛИЗАЦИИ КОНКУРЕНТНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Исследование и обоснование институциональных факторов реализации конкурентной политики государства необходимо, поскольку именно институты, степень их гармонизации и соотношение с доминирующей в экономике иерархией неформальных правил, норм формируют ту неповторимую, уникальную среду, где функционируют экономические законы. Именно через институты действует любая государственная политика, в том числе и конкурентная. Вместе с тем институты как факторы духовного, культурного, идеологического и политического характера формируют содержание конкурентной политики и являются той окружающей средой, которая активно влияет на характер конкурентных отношений в обществе.

Ключевые слова: институциональная среда, институт, учреждение, конкурентная политика государства, конкуренция.

Chudak V.V. THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT IMPLEMENTATION OF COMPETITION POLICY

Research and study institutional factors implementation of competition policy is extremely necessary, because it is the institutions, the degree of harmonization and correlation with the dominant economic hierarchy informal rules, norms and other institutions that form the unique, unique environment, where economic laws manifest themselves. It is through institutions operating any public policy, including and competitive. Meanwhile institutions as factors of spiritual, cultural, ideological and political form and content of competition policy are the environment that actively affects the nature of competitive relations in society.

Keywords: institutional environment, institute, institution, competition policy, competition.

Постановка проблеми. Нині основні фактори, які обмежують розвиток конкуренції, насамперед пов'язані з низькою якістю інститутів та інституційного середовища національної економіки. А його реформування є новим стратегічним завданням, що визначатиме конкурентну політику найближчих років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу інституційного середовища реалізації конкурентної політики держави знайшли відображення у працях таких провідних учених-економістів, як, зокрема, З. Борисенко, А. Ігнатюк, О. Костусев, В. Лагутін, Г. Филіук.